

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Applebaum, Anne, 2020. *Demokratins skymning*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Anmälan av Benny Carlson

Livet är en fest, håll med om det folk och få. Anne Applebaum har uppenbarligen varit på många fester. Livet i hennes senaste bok, *Demokratins skymning*, utspelas mellan två fester som hon och hennes man höll på den polska landsbygden, den första på nyårsaftonen 1999 och den andra i augusti 2019 (då ortens skogvaktare sågs i hetsig diskussion med Carl Bildt). Mycket berömt folk deltog i båda festerna men i mellantiden blev många av deltagarna i den första festen till få. Liberalkonservativa, framtidsoptimistiska demokrater förvandlades till populistiska, dystopiska "auktoritarister". Applebaum förlorade många vänner. De kan inte längre hälsa på varann om de möts på gatan.

Anne Applebaum korsar många gator i Europa och USA, ständigt på språng mellan möten med inflytelserika aktörer inom politik, journalistik och vetenskap. Hon påminner nästan om Forrest Gump, alltid på plats när berömda personer säger eller gör något minnesvärt. Hennes bok handlar om en del av dessa personer, intellektuella eller "klerker" med den franske filosofen Julien Bendas 1920-talsterminologi, närmare bestämt om intellektuella förrädare, alltså den västerländska demokratins och rättsstatens dödgrävare, och om deras varierande motiv från personlig revanschlystnad till ren opportunist.

Applebaum har främst gjort sig känd för tungt vägande uppgörelser med kommunismen i *Gulag* (2004), *Järnridån* (2012) och *Röd hungersnöd* (2019), böcker på 600-700 sidor vardera. *Demokratins skymning* är en till sitt omfång mera blygsam (228 sidor) uppgörelse med högerpopulismen. "Den nya högern avskyr att höra det, men de är mer bolsjevikiska än burkeanska. De vill störta, förbigå eller försvaga befintliga institutioner, bryta ner det som finns" (s. 29).

På vägen mellan de båda festerna hinner hon det blygsamma omfånget till trots avverka några de mest betydelsefulla populisterna och populiströrelserna i Europa och Amerika: Jarosław Kaczyński och Lag och Rättvisa i Polen, Viktor

Benny Carlson är professor emeritus vid Ekonomisk-historiska institutionen, Ekonomihögskolan vid Lunds universitet.

E-post: benny.carlson@ekh.lu.se

Orbán och Fidesz i Ungern, Boris Johnson och brexitörerna i England, Santiago Abascal och Vox i Spanien, Donald Trump och republikanerna i USA. Om klerkerna i dessa kretsar konstaterar Applebaum (s. 35) att de vet vad som väntas av dem: "att de försvarar ledarna, hur grovt de än ljuger, hur korrumperade de än är och hur katastrofal inverkan de än har på medborgare och institutioner. De vet att de får belöningar och avancemang i utbyte". Alla som sett TV-sända presskonferenser från Vita Husets rosenträdgård på senare år vet mycket väl hur dessa halvfigurer uppträder.

Vilka är då orsakerna till vår tids strömkantring mot mörka djup? Applebaum nämner naturligtvis finanskrisen och recessionen 2008-09 och flyktingkrisen 2015 men konstaterar att dessa kriser var övergående och inte avgrundsdjupa. Ekonomiska och sociala förskjutningar som skapar förlorare spelar förstås en roll: "De som förlorar tävlingarna ifrågasätter alltid, förr eller senare, värdet av själva tävlingen" (s. 69).

Men ekonomin kan inte ensam förklara varför länder i olika stadier, med olika politisk historia och olika klasstruktur – inte bara i Europa och USA utan också i Indien, Filippinerna och Brasilien – samtidigt utvecklade en likartad form av hatpolitik 2015-2018. "Ekonomin" eller "ojämlikhet" förklarar inte varför alla blev så upprörda just då. (s. 120)

När flera länder i rask takt går åt samma håll bör idéspredning spela en avgörande roll. Applebaum uppehåller sig inte så mycket vid dominoeffekter men ägnar åtskillig uppmärksamhet åt själva tekniken, i vår tid de sociala medierna. Nya tekniker för idéspredning får naturligtvis långtgående konsekvenser. Ett historiskt exempel är tryckpressens betydelse för trettioåriga kriget och häxbålen.

Applebaum (s. 44) vill inte leverera "någon grandios teori eller universell lösning" men konstaterar att det ändå finns ett tema: "Under de rätta omständigheterna kan vilket samhälle som helst vända demokratin ryggen. Om historien är något att gå efter kommer alla våra samhällen att göra det till slut." Om en klerkbekant skriver hon (s. 42) att för att förstå honom "måste man se längre än till böcker i statsvetenskap och i stället studera litterära antihjältar".

Applebaum resonerar följaktligen om historien som cirkulär snarare än tydligt framåt- och framstegsriktad. Hon bygger bland annat på beteendekonomen Karen Stenner som hävdar att omkring en tredjedel av befolkningen i vilket land som helst har ett "auktoritärt kynne" och skriver (s. 25): "Auktoritarismen tilltalar helt enkelt människor som inte tolererar komplexitet. Det finns inget 'vänster' eller 'höger' i denna instinkt. Den är antipluralistisk." Alltså: "Om de som har den hämtar sina politiska åsikter från marxismen eller nationalismen är ovidkommande."

Enkelt uttryckt tycks Applebaums scenario, som jag finner det lätt att instämma i, vara följande: Den slumrande basen finns alltid tillstädes

– ”auktoritarismens dragningskraft är evig” (s. 66). Vad som krävs är en process eller impuls av något slag som sätter den i rörelse. Då vädrar ett antal frustrerade figurer morgonluft, människor som anser att de hindrats från att nå de toppositioner i samhället som rätteligen borde tillkomma dem. Om de väl får luft under vingarna strömmar tjänstvilliga klerker (intellektuella av olika kvalitet) som malar till ljuset för att följa med i och underbygga den uppåtstigande rörelsen med (konspirations)teorier.

Konspirationsteoretikerna hjälper till att konstruera problem som knappast finns. I Polen och Ungern piskar de upp folklig skräck för muslimer trots att där nästan inte finns några muslimer. Och naturligtvis stånkar det gamla positivet sin eviga klagovisa om judarna. I många länder är George Soros superskurken, vår tids motsvarighet till nazisternas ”Der Ewige Jude”. Anne Applebaum är för övrigt själv av judisk släkt och blir därför gärna hatobjekt för konspirationskonstruktörer.

När vi nu ändå är inne på nazismen kan man notera att Hitler i *Mein Kampf* förklarade att det gäller att fara med stora lögner eftersom ingen kan tro att någon ljuger så fräckt. Applebaum menar att Kaczyński, Orbán och Trump kör med medelstora lögner. Lagda på hög blir de förstås en rätt stor sak.

Applebaum tillhör alltså den skara liberalkonservativa, marknadsorienterade, demokratiska och pluralistiska tänkare som på Reagans tid sjöd av optimism men som under Trumps tid drabbats av ruelse. (Hon säger sig, s. 176, ha brutit med republikanerna redan 2008 när Sarah Palin, ”en proto-Trump”, valdes till John McCains vicepresidentkandidat.) Titeln *Demokratins skymning* ska dock inte tolkas som att hennes bok utgör en kapitulationsakt.¹ Snarare är den en stridssignal.

Applebaum ser västerlandet stå inför ett historiskt vägskäl. I bästa fall går utvecklingen efter coronan in i en fas där institutioner förnyas och internationella samarbeten utvidgas. I värsta fall går vägen åt andra hållet:

Tärningen kan mycket väl redan vara kastad. Det är möjligt att vi redan lever i demokratins skymning, att vår civilisation redan är på väg mot anarki eller tyranni, som antikens filosofer och Amerikans grundlagsfäder fruktade, att en ny generation klerker, förespråkare för illiberala eller auktoritära idéer, kommer till makten under 2000-talet, alldeles som de gjorde på 1900-talet. (s. 201)

Applebaums bok kan avslutningsvis föranleda en fundering kring några paradoxer. Ett vanligt inslag i populistagitationen i vår tid – liksom för hundra år

1 Den ska alltså inte förväxlas med *Efter demokratin* (märklig översättning av *Against Democracy*) av Jason Brennan, en motbjudande plädering för ett elitstyre där författaren och hans intelligensaristokratiska gelikar styr och ställer efter tycke och smak. En galen tunna (epistokrati) att hoppa i som alternativ till en annan (populism)!

sen – är de inte helt omotiverade klagomålen över skurkaktiga politiker, korrumpierade institutioner och moraliskt förfall. Det märkliga är att folk som ena dagen säger att politiker över lag är skurkar nästa dag väljer skurkar som lanserar sig som politiker, att folk fröjdas när skurkarnas obildade hejdukar ersätter tjänstemän tillsatta på meriter, att religiösa moralpredikanter ställer sig bakom moraliskt förfallna ledare. När Billy Grahams son Franklin såg den amerikanska administrationen “dyka från den moraliska trampolinen rakt ner i mänsklighetens dyngpöl” (s. 162) var man benägen att nicka bifall. Men så visade det sig att han predikade om Obama och inte om Trump!

Referenser

- Applebaum, Anne, 2004. *Gulag: De sovjetiska lägrens historia*. Stockholm: Norstedts.
- Applebaum, Anne, 2012. *Järnridån: Det kommunistiska maktövertagandet i Östeuropa 1945-1956*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Applebaum, Anne, 2019. *Röd hungersnöd: Stalins krig mot Ukraina*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Brennan, Jason, 2017. *Efter demokratin: Argument för ett nytt styrelseskick*. Stockholm: Timbro.

Borsgård, Gustav (red.), 2020. *Tranströmer och det politiska*. Stockholm: Ellerströms förlag.

Anmälan av Naima Chahboun

Tomas Tranströmer är en av Sveriges främsta poeter genom tiderna. Endast det faktum att Svenska Akademiens beslut att tilldela honom Nobelpriset år 2011 – trots en historisk överrepresentation av svenska författare i pristagarlistan – inte väckte mer än sporadiska protester räcker för att bekräfta hans unika ställning inom svensk samtidslitteratur. Priset var kröningen på en lång och framgångsrik karriär som ända sedan debuten med diktsamlingen *17 dikter* 1954 kantats av hyllningar och utmärkelser.

Till Tranströmers framgångssaga hör dock berättelsen om hur poeten kämpade i motvind i sextio- och sjuttitalens politiskt präglade litteraturklimat. Historieskrivningen förtäljer hur konstnärliga värden i den vänstervåg som då svepte genom landet underordnades politiska, och hur Tranströmers filosofiskt